

ΙΣΤΟΡΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΤΕΚΜΗΡΙΩΣΗ

Ζητήματα ανάδειξης των τραπεζικών αρχείων

Η διαχείριση και οργάνωση των αρχειακών τεκμηρίων συνιστά ένα όχι αμελητέο στάδιο κατά την πορεία συγγραφής μιας ιστορικής μελέτης. Από την επεξεργασία του αρχειακού υλικού έως τη χρήση του διαγράφεται μια διανοητική πορεία της οποίας η έκβαση είναι συνήθως διάφορη της αφετηρίας. Περισσότερο από μια ιστοριοδικτικού τύπου εμμονή, η επεξεργασία και παρουσίαση του υλικού ενός αρχείου εγγράφεται σε μια ενσυνείδητη αναζήτηση του ιστορικού γίνεσθαι “...γιατί η έγνοια για τα αρχεία περισσότερο από μια δεοντολογική

συνήθεια είναι το αποτέλεσμα των τεκμηριωτικών απαιτήσεων μιας ιστοριογραφικής συνείδησης...⁽¹⁾. Ωστόσο, κατά τη συνδιαλλαγή της αρχειακής εργασίας με την ιστορική έρευνα εγγράφεται ένας προβληματισμός σχετιζόμενος με τη φύση του πρωτογενούς υλικού. Η πρόσληψη του χρόνου περιτρέπει τις γραπτές αποτυπώσεις του παρελθόντος, παρασύροντας τον ερευνητή στο κυνήγι των διαφορετικών επιπέδων του ιστορικού. Τα

ερωτήματα, τα οποία θα καταγραφούν στη συνέχεια, αποτελούν μια προσωπική κατάθεση μετά από πρωτογενή έρευνα στα Ιστορικά Αρχεία της Εθνικής και Αγροτικής

Τράπεζας⁽²⁾. Είναι ευνόητο ότι το πεδίο αναφοράς είναι η σύγχρονη ελληνική ιστορία.

Το αρχείο, ως χώρος διατήρησης της γραπτής μνήμης, ενέχει μια τεκμαρτή συγγένεια με την ιστορία. Τη στιγμή, ωστόσο, που ένα αρχείο – και ειδικώς ένα δημόσιο αρχείο – είναι ενεργό, σχετίζεται άμεσα, ως χώρος διατήρησης επίσημων εγγράφων, με την άσκηση της εξουσίας και τους φορείς της. Η ίδια η λέξη παραπέμπει άμεσα στο αρχαιοελληνικό “αρχείον”, το χώρο διαμονής των αρχόντων της πόλης. Κατευθείαν, επομένως, οδηγούμαστε στην πρωτογενή έννοια της “αρχής”, της εξουσίας. Καθώς τα επίσημα έγγραφα φυλάσσονται στα ενδιατήματα των ανώτερων αρχόντων, καθώς υποθηκεύονται στους φορείς της εξουσίας, τα ίδια τα τεκμήρια εκφέρουν το νόμο⁽³⁾. Δεν πρέπει, λοιπόν, να μας διαφεύγει το αρχέτυπο της σχέσης κράτους και αρχείου. Η έννοια του αρχείου δημιουργείται με τη γέννηση της πόλης-κράτους, τη στιγμή που αρχίζει να υφίσταται η ανάγκη της επιστάσις των δημοσίων υποθέσεων. Επαγωγικά, οδηγούμαστε στο συμπέρασμα ότι για να μελετηθούν οι δομές ενός σύγχρονου αστικού κράτους, είναι αναγκαία

ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΜΙΠΡΕΛΙΑΝΝΗ

Ιστορικού

⁽¹⁾ Σπ. Λοδραχάς, *Ιστορικά απεικασματα*, Αθήνα: Θεμέλιο, 1995, σ. 85.

⁽²⁾ Ας μας επιτραπεί και από το σημείο αυτό να ευχαριστήσουμε το επιστημονικό προσωπικό των δύο αρχείων για την πολύτιμη συνεισφορά στην έρευνά μας, και ιδιαίτερα τους κ.κ. Ευ. Πρόντζα και Κ. Λούλο, Προϊστάμενο του Ιστορικού Αρχείου της Αγροτικής Τράπεζας, χωρίς τη βοήθεια και τις συμβουλές των οποίων η έρευνα δεν θα είχε πραγματοποιηθεί.

⁽³⁾ JACQUES DERRIDA, *Η έννοια του αρχείου*, μετ. από τα γαλλικά [Mal d' archive] Κ. Παπαγιώργης, Αθήνα: Εκκρεμές, 1996, σ. 16.

η επεξεργασία πρωτογενούς υλικού, το οποίο αποτυπώνει τις λειτουργίες – διοικητικές, οικονομικές, πολιτικές και τελικά κοινωνικές – των κρατικών φορέων: του καθενός ξεχωριστά και εν τέλει στο σύνολό τους.

Από την ίδια τη φύση της αρχειακής εργασίας προκύπτει το ζήτημα του τρόπου διαχείρισης και διαπραγμάτευσης του πρωτογενούς υλικού, καθώς πάντοτε ελλοχεύει ο κίνδυνος της παρανόησης. Ένα πρόβλημα το οποίο παρουσιάζεται ως τεχνικό ανάγεται σε ζήτημα ουσίας τη στιγμή που τα πρωτογενή τεκμήρια αποτελούν τη βάση μιας συλλογιστικής, η οποία θέλει να νοείται ιστορική. Η επεξεργασία του τεκμηριακού υλικού στοχεύει στην εκλογίκευση της ροής των αρχειακών “πληροφοριών”⁽⁴⁾. Συνεπώς, η ταξινομητική διάταξη των πηγών δεν πρέπει να γίνεται αντιληπτή ως απόρροια ενός αναίτιου σχολαστικισμού και μιας ιστορικήζουσας εμμονής. Καθώς μέσα από τη διαδικασία αυτή το υλικό κατατάσσεται σε θεματικούς (ή ακόμη και χρονολογικούς) κύκλους, δίδεται το πλεονέκτημα της συστηματικής διατύπωσης ερωτημάτων και υποθέσεων εργασίας. Αναζητώντας και καταγράφοντας αρχειακές σειρές, δηλαδή τεκμήρια που συγκλίνουν μεταξύ τους και επιτρέπουν τη διασταύρωση επιδιώκουμε να ξεφύγουμε από την τυραννία του στιγμιαίου, του τεμαχισμένου χρόνου προχωρώντας στη σύνθεση. Ωστόσο, θα ήταν ανεδαφικό να υποστηριχθεί ότι η ορθολογική αντιμετώπιση του πηγαϊκού υλικού μπορεί να οδηγήσει σε μια ιδεατή σχηματοποίηση της κοινωνικής πραγματικότητας. Σε μια προσπάθεια απεγκλωβισμού από τη μηχανιστική θεώρηση του κοινωνικού γίνεσθαι, αλλά και υπέρβασης του σχήματος δράση-αντίδραση των κοινωνικών φορέων⁽⁵⁾, οι αποτυπώσεις μιας εποχής σε γραπτό κείμενο, εικόνα ή και ήχο αποτελούν το αναγκαίο γνωσιακό υπόβαθρο, που όμως από μόνο του δε φτάνει ούτε να περιγράψει, πόσο μάλλον, να εξηγήσει.

Το αρχείο, το κάθε είδους αρχείο, δεν είναι το μαγικό κουτί της Πανδώρας, όπου φυλλάσσεται η ιστορία⁽⁶⁾. Η ανασύνθεση μιας ιστορικής περιόδου μέσα από τα κομμάτια του στιγμιαίου γεγονότος, υποβάλλει μια ευρεία θεματολογία πηγαϊκού υλικού. Μέσα από τις συνισταμένες ανομοιοειδών τεκμηρίων μπορεί να διασφαλιστεί η πολλαπλή ανάγνωση της κοινωνικής πραγματικότητας αλλά και να αναπλασθεί το

διαρκές, αυτό που ξεφεύγει από τα επιφανόμενα. Η διαδικασία, λοιπόν, προσέγγισης του αρχειακού υλικού δεν μπορεί να είναι μηχανιστική. Τη στιγμή, μάλιστα, που για τις πρόσφατες περιόδους τα εργαλεία έρευνας είναι αρκετά περιορισμένα, η άχαρη εργασία της συλλογής και “τεχνικής” επεξεργασίας του υλικού είναι το πρώτο *sine qua non* στάδιο για το χτίσιμο μιας μελέτης⁽⁷⁾. Αυτή η διαδικασία θα μπορούσε να θεωρηθεί πληκτική ή ακόμη και γραφική, καθώς αποκαθαίρει τον ιστορικό λόγο από κάθε μεταφυσική γοητεία. Πώς όμως να αρνηθούμε την περιπέτεια ιδεών που συνεπάγεται η επαφή με το αρχειακό υλικό και η συνομιλία μαζί του⁽⁸⁾;

Προσπαθώντας να απαντήσουμε στο ερώτημα σχετικά με την αποκατάσταση της ιστορικής συνέχειας μέσω των πρωτογενών πηγών αλλά και στο αίτημα για ορθολογική διαχείριση του αρχειακού υλικού, προστρέχουμε στην τεχνική επεξεργασία, την οποία περιτρέπει ή πρέπει να περιτρέπει μια οπτική πολυεπίπεδης ανάλυσης των φαινομένων. Στα πλαίσια μιας συνθετικής εργασίας, η ταξινόμηση, καταλογογράφηση και παράθεση των αρχειακών τεκμηρίων στοχεύει στην αποτύπωση των κοινωνικών λειτουργιών στη συνέχεια αλλά και στην πολυμέρειά τους. Με ποιο τρόπο, όμως, θα ταξινομηθεί το υλικό που αποτελεί καρπό αρχειακής έρευνας; Πώς θα ξεπεραστούν οι δεσμεύσεις της ανισομέρειας και πολυμορφίας του; Αφ’ ενός υφίσταται το αιτούμενο της διαλεκτικής σχέσης κειμένου-πηγών⁽⁹⁾. Ο μελετητής συνδιαλέγεται με τα τεκμήρια, θέτει τα ερωτήματα, αναμοχλεύει τις σιωπές, παίρνει τις απαντήσεις, προχωρεί στη σύνθεση. Αφ’ ετέρου η ενιαία περιγραφή των τεκμηρίων, η παρουσίαση στην ολότητά τους χωρίς την παρεμβολή του ιστορικού

⁽⁴⁾ Για τον DERRIDA [ibid, σ. 11] η αιτιολογία για την επεξεργασία του αρχειακού υλικού είναι και ψυχολογική: “Λόγω του ασυνειδήτου δεν παραιτούμαστε ποτέ από την ανάγκη να οικειοποιηθούμε μια εξουσία πάνω στο τεκμήριο, πάνω στην κατοχή του, στη διατήρησή του ή την ερμηνεία του”.

⁽⁵⁾ Ν. Μουζέλης, *Οφεις υπανάπτυξης*, Αθήνα: Εξάντας, 1978, σ. 107.

⁽⁶⁾ Α. Πολίτης, “Ο διπλός χρόνος των αρχείων”, *Αρχειακά*, σ. 232.

⁽⁷⁾ Μ. BLOCH, *Απολογία για την ιστορία*, μετ. από τα γαλλικά [Apoloogie pour l'histoire] Κ. Γαγανάκης, Αθήνα: Εναλλακτικές Εκδόσεις, 1994, σ. 93-94.

⁽⁸⁾ Γιατί, βέβαια, δεν μπορούμε να πλανηθούμε στο χάος των τεκμηρίων χωρίς πυξίδα, χωρίς την υποβολή ερωτημάτων. cf. ibid.

⁽⁹⁾ Μ. BLOCH, ibid.

λόγου, παριστά με πληρότητα τη νομική πορεία από τις πηγές προς τη συγγραφή του κειμένου. Οποιος από τους δύο τρόπους κι αν επιλεγεί η πεπερασμένη γλώσσα απεκδύεται του “μουσειακού χαρακτήρα” της και εξακολουθεί να μας μιλά, αν και πλέον έχει χάσει τη χρηστική της διάσταση, αποτυπώνοντας ανθρώπινες ζωές και δίνοντας υπόσταση σε πολιτικές και ιδεολογίες.

Συμβάλλοντας στην αποκαθάλωση του στιγμιαίου, η αρχαιακή τεκμηρίωση βοηθά την ανίχνευση των επιπέδων της ιστορικής πραγματικότητας. Από τις αποτυπώσεις μιας εποχής, όπως αυτές καταλείπονται, καλείται ο ιστορικός να ανασύρει τις πληροφορίες που τον ενδιαφέρουν, ορίζοντας το πλαίσιο αλλά και τον ιδιαίτερο χρόνο ενός φαινομένου⁽¹⁰⁾. Ευνόητη η συμβολή των αρχείων στη μελέτη των σιωπών της Ιστορίας. Ωστόσο, ορισμένες από τις ανθρώπινες δραστηριότητες διαστίζουν λίγο περισσότερο να μιλήσουν, εγκλωβισμένες – ίσως – σε μια χωρίς τέλος επανάληψη. Τα παράγωγα της κάθε γραφειοκρατικής υπηρεσίας έχουν πολλά να αποσαφηνίσουν ερωτήματα που σχετίζονται όχι μόνο με μια ιστορική διάσταση της Δημόσιας Διοίκησης αλλά και με την ανάπτυξη, με ό,τι αυτό συνεπάγεται, των δομών του σύγχρονου κράτους. Η χρήση, λοιπόν, μιας κατηγορίας πηγών δεν έγκειται στην προβολή της σπανιότητάς τους αλλά στην προσπάθεια ανάγνωσης, μέσα από την επανάληψη, συλλογικών συμπεριφορών⁽¹¹⁾. Μια από τις προσλαμβάνουσες συνάδει στη μελέτη των τραπεζικών αρχείων, μέσω των οποίων σημασιοδοτείται για μια δεδομένη στιγμή η σχέση των τραπεζών με το κράτος και τον οικονομικό του ρόλο⁽¹²⁾.

Τα γραπτά τεκμήρια των χρηματοδοτικών οργανισμών – της κάθε τράπεζας – αποτυπώνουν τη διαχείριση του χρήματος, τη διάχυση των συσσωρευμένων κεφαλαίων, την πελατειακή σχέση που αναπτύσσεται ανάμεσα στο συναλλασσόμενο και τον τραπεζικό υπάλληλο. Αντανακλούν, επίσης, την οικονομική πολιτική σε κρατικό επίπεδο αλλά και τη νομισματική κυκλοφορία. Καταγράφουν, έτσι, ατομικές και συλλογικές συμπεριφορές, ενώ αποδεσμεύουν από την τυραννία του βραχέος χρόνου και απελευθερώνουν τον ιστορικό από το μοναχικό κυνήγι του ηρωϊκού, μονοσήμαντου γεγονότος. Περισσότερο από τις άλλες κατηγορίες, τα τραπεζικά αρχεία, και συνεπώς

και ο μελετητής που τα προσεγγίζει, ζουν σ’ ένα διπλό χρόνο: οικονομικές θεωρίες του παρελθόντος σε αντιπαραβολή με τη δυναμική του παρόντος και συνεχής τριβή για τη μελλοντική δημιουργία⁽¹³⁾.

Αν ο μηχανισμός παραγωγής των συναλλακτικών μέσων – τα λογιστικού τύπου, δηλαδή, τεκμήρια – μας οδηγούν απ’ ευθείας στην οικονομική ιστορία, τα παράγωγα της διοίκησης και διαχείρισης των τραπεζικών οργανισμών παραπέμπουν στη μελέτη των συλλογικών νοοτροπιών. Η άκαμπτη και ξηρή γλώσσα των κανονιστικών εγγράφων αποτελεί μια δίοδο για την κατανόηση της κυρίαρχης ιδεολογίας, καθώς μέσα στις φαινομενικά αυστηρές φράσεις υφέρπει ο τρόπος με τον οποίο μια κοινωνία αυτοσημαίνεται⁽¹⁴⁾. Η συγκριτική παρατήρηση και επεξεργασία των δύο διαφορετικών αποτόκων της τραπεζικής λειτουργίας μας δίνει τη δυνατότητα μιας σφαιρικής αντίληψης του ιστορικού γίνεσθαι, ενώ αποφεύγεται ο κίνδυνος της απλής πρόσθεσης των επιπέδων της πραγματικότητας⁽¹⁵⁾.

Συνεπώς, η παρατήρηση, ταξινόμηση και σύγκριση των τεκμηρίων του τραπεζικού αρχείου αποτελεί όχι μόνο ένα εργαλείο διείσδυσης στη σφαίρα του κοινωνικού⁽¹⁶⁾, αλλά και μια μέθοδο ανάλυσης που ξεφεύγει από τα όρια της μελέτης ενός παραδείγματος. Η πολυσχιδεία των συμπεριφορών – και άρα η διαφορετική πρόσληψη της

⁽¹⁰⁾ Σπ. Αοδραχάς, *op. cit.*, σ. 41.

⁽¹¹⁾ cf. Σπ. Αοδραχάς, *Σχόλια*, Αθήνα: Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 153-154.

⁽¹²⁾ Ευ. Πρόντζας, *Οικονομική Ιστορία. Ζητήματα μεθόδου και περιεχομένου*. Αθήνα: Αγροτικά Τράπεζα της Ελλάδος, 1997, σ. 74-75.

⁽¹³⁾ Ευ. Πρόντζας, *ibid.*, σ. 88.

⁽¹⁴⁾ Ο GEORGES DUPY [“Κοινωνική ιστορία και ιδεολογίες των κοινωνιών” in: Jaques Le Goff, Pierre Nora (επιμ.), *Το έργο της Ιστορίας*, τ. III, Καινούρια αντικείμενα, μετ. από τα γαλλικά [Faire d’ Histoire, t. III, Nouveaux objets] Κλαίρη Μπιστοτάκη, Αθήνα: Εκδόσεις Ράππα, 1988, σ. 23] αναφέρει για τα σημασιόμενα του γραπτού λόγου, και ειδικώς του γραφειοκρατικού λόγου: “Στο λεξιλόγιο των αφηγήσεων, των δραματικών έργων, της αλληλογραφίας των βιβλίων λογαριασμού, ακόμα και στα συντηρητικότερα από όλα, τα βιβλία των λειτουργιών, των κανονισμών, των δικαστικών πράξεων, χρειάζεται να ανιχνεύσουμε τους αποκαλυπτικούς όρους, και περισσότερο από τις λέξεις, τις μεταφορές και τον τρόπο που συσχετίζονται μεταξύ τους οι λέξεις· εδώ αντικατοπτρίζεται ασυνείδητα η εικόνα που έχει για τον εαυτό της και για τους άλλους μια ορισμένη ομάδα, μια ορισμένη στιγμή”.

⁽¹⁵⁾ F. DOSSE, *Η Ιστορία σε ψίχουλα*, μετ. από τα γαλλικά [L’ Histoire en miettes: Des “Annales” (la “nouvelle histoire”)] Α. Βλαχοπούλου, Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 1993, σ. 120.

⁽¹⁶⁾ *ibid.*

πραγματικότητας – που αντανάκλαται στην αυστηρή αλλά και ποτέ ακίνητη τραπεζική ιεραρχία παραπέμπει τόσο στην πολλαπλότητα των κοινωνικών χρόνων όσο και στην κίνηση της κοινωνικής δομής⁽¹⁷⁾. Το γεγονός ότι ο συγκεκριμένος επαγγελματικός κλάδος συνδέεται άμεσα με τη διαχείριση του χρήματος καθιστά εφικτή την παρατήρηση της ανθρώπινης ψυχολογίας απέναντι στα συναλλακτικά μέσα, και για τον επιπρόσθετο λόγο ότι στα κανονιστικά έγγραφα μιας τράπεζας υφέρπουν και οι συμπεριφορές των πελατών του πιστωτικού οργανισμού. Παράλληλα, μέσα από την κάθετη οργάνωση του τραπεζικού μηχανισμού καταγράφεται η μέσω του οικονομικού αναπαραγωγής του κοινωνικού συστήματος. Έχουμε, λοιπόν, τη δυνατότητα να διατυπώσουμε ερωτήματα αναφορικά με τη σχέση αιτίας-αποτελέσματος στη συγκρότηση της κοινωνικής δομής. Η τράπεζα, οι εργαζόμενοι σ' αυτήν και οι πελάτες της δεν είναι μόνο το αποτέλεσμα ενός συγκεκριμένου τρόπου διαχείρισης της οικονομίας (ή αλλιώς τρόπου παραγωγής), αλλά ταυτόχρονα η αιτία του. Βλέπουμε, λοιπόν, πρισματικά την κοινωνική δομή, αιτία αλλά και αιτιατό της δράσης των ανθρώπων. Είναι ευνόητο ότι σε μια τέτοια προοπτική διατύπωσης υποθέσεων εργασίας δεν μπορούμε να ορίσουμε μια ομάδα ανθρώπων που έχουν κοινή επαγγελματική δραστηριότητα (εδώ την τραπεζική εργασία) ως κοινωνική τάξη⁽¹⁸⁾. Παράλληλα, απελευθερωνόμαστε από τα περιοριστικά όρια μιας ανάλυσης του τύπου της κοινωνικής στρωματοποίησης, η οποία θα υπαγόρευε τη μελέτη της τραπεζικής γραφειοκρατίας αποκλειστικά μέσα στα στενά όρια του μικρόκοσμού της. Το πρόβλημα ήδη τέθηκε για να ορισθεί και να προσδιορισθεί μια κοινωνική τάξη, πρέπει η μελέτη αυτής να γίνει σε συνάρτηση με τη θέση της στη συγκυρία και την κοινωνική δομή στην οποία εντάσσεται⁽¹⁹⁾. Από τα παραπάνω συνάγεται ότι οι πληροφορίες που τα τραπεζικά αρχεία μας δίνουν σχετικά με την ηλικία, το μορφωτικό επίπεδο, την οικογενειακή κατάσταση, το βαθμό στην ιεραρχία αλλά και την ακριβή φύση της εργασίας των υπαλλήλων μιας τράπεζας είναι καθοριστικά για τον κοινωνικό προσδιορισμό τους. Περιγράφουν, ωστόσο, και πολλαπλές ομαδοποιήσεις που είναι ευδιάκριτες μέσα στο ίδιο το υπαλληλικό σώμα. Σε μια μελέτη που θέλει να λέγεται

ιστορική οι πληροφορίες των τεκμηρίων αξιοποιούνται μέσω του συσχετισμού τους με τον περιβάλλοντα χώρο και χρόνο μέσω, όπως και παραπάνω λέχθηκε, της συνάρτησής τους με τη δομή μιας συγκεκριμένης κοινωνίας.

Είναι φανερό ότι ο πλούτος και η υφή ενός αρχείου εξαρτάται από τη γραφειοκρατική συνείδηση της υπηρεσίας⁽²⁰⁾ που το τηρεί. Η καταγραφή και διατήρηση των εγγράφων μαρτυρά μια σε μεγάλο βαθμό ανεπτυγμένη γραφειοκρατική αντίληψη. Η διατύπωση, συνεπώς, των παραπάνω ερωτημάτων, εξαρτώμενη από την εκτεταμένη και λεπτομερή καταγραφή των πληροφοριών, βρίσκεται σε άμεση συνάρτηση με μια σαφή και ενσυνείδητη γνώση του ρόλου της γραφειοκρατίας. Η τράπεζα, οργανισμός που συνδέθηκε με την ανάπτυξη του σύγχρονου κράτους, δεν μπορεί παρά να μετέρχεται αυτών των ιδιοτήτων. Ένας, λοιπόν, πρόσθετος λόγος για τη μελέτη των τραπεζικών αρχείων είναι η καταγραφή και διατήρηση των ιχνών της πιστωτικής λειτουργίας.

Είναι προφανές ότι οι παραπάνω υποθέσεις εργασίας οφείλουν την ύπαρξή τους στην τριβή με πρωτογενές υλικό. Μολοντούτο (ή και εξαιτίας αυτού), το υλικό ενός αρχείου, δεν έχει από μόνο του καμιά αξία, μεταφυσική ή άλλη. Η αξία του υφίσταται από τη στιγμή που θα έρθει σε επαφή με τον ερευνητή και ακόμη περισσότερο με το ευρύτερο κοινό ενός ιστορικού αρχείου⁽²¹⁾.

⁽¹⁷⁾ cf. G. GURVICH, "Le concept de structure sociale", Cahiers internationaux de sociologie, 19 (1955), σ. 3-44.

⁽¹⁸⁾ G. GURVICH, *Le concept de classes sociales de Marx à nos jours*, Paris: Centre de documentation Universitaire, 1954, σ. 2-3.

⁽¹⁹⁾ GURVICH, op. cit., σ. 134-135.

⁽²⁰⁾ Α. Πολίτης, loc. cit., 231.

⁽²¹⁾ J. ORBELL, "Getting started: ground rules for establishing an archive system in a bank" in: European Association for Banking History (ed.), *The organisation of a bank archive, actes of the European Colloquium on Bank Archives, Frankfurt am Main* Q Kramer, 1993, σ. 106.